Lenera Memetova

QIRIMTATAR HALQ ADETLERİ – TOY MERASİMİ

ekinci, tüzetilgen neşir

Münderice

Kiriş söz

Er bir halqnıñ özüne has halq ağız yaratıcılığı bar, qırımtatar halqnıñ zengin asabalığıdır. Folklor eserlerinde halqnıñ yaşağan yeri, tarihı aqqında malümatlar, urf-adetleri, duyğu-fikirleri, arzu-istekleri, tabiat çizgileri ifadelene. Halq ağız yaratıcılığı evelki devirlerde peyda olıp, ağzaviy şekilde yaşay ve asırlar devamında halq arasında keñ darqala. Milliy folklor er bir halqnıñ büyük zenginligidir. Halq yırları halq ağız yaratıcılğınıñ müim ve zengin qısmıdır.

Er bir milletniñ çoq asırlar devamında yaşağan, öz adetleri ve ananeleri bar. İnsannıñ ömründe olğan er bir müim vaqiağa çeşit-türlü adetler bar.

Evel-ezelden bizim ecdatlarımız urf-adetlerimizni, ananelerimizni saqlamaq istey ediler. Bizim milletimizniñ pek çoq meraqlı, eski adetler ve ananeler bar. Olardan birisi – toy. Bu pek keniş tarqalğan ve halqnıñ ayatında degerli yer alğan merasimdir. Şunıñ içün men bu mevzunı keniş ve açıq sürette köstermege tırıştım. Toy olmağan aile yoq desek olacaq, çünki eñ qadimiy bu merasimni halqlar şeñ, tertipnen, meraqlı keçirmege areket ete. Toylarda çeşit adetler qullanıla, olar dügünni yaraştıra, mında mahsus oyunlar ve yırlar icra oluna. Toy-cıyınlarda, bayramlarda halq yırlarını icra etmek evel zamanlardan adet olıp kelgen. Toy-dügünde yır insannı şeñlendire, zevqlandıra, ağır vaqıtta ise küç-quvet bere, ruhlandıra, adamlarnıñ göñlüni kötere.

İş maqsadı: Qırımnıñ çeşit köşelerine ait olğan ve al-azırda unutılğan urf-adetler yırlar, çıñ-maneler, şiirlerni tarif etmek ve ögrenmek.

I.Toy aqqında añlaşma

Bugün bizde cıyın, toy – buyurıñız,
Evimizniñ törü boş – oturıñız.

Yaşlar, qızlar tüzengen, bezengenler,
Çıñ-manege, oyunğa belsengenler.

Çeşit quşlar, bülbuller öz tilinde söylene,
Toy-cıyında yaşlar-qızlar bir-birini begene.

Evel yaşlar çıñ aytıp tañ attırğan,
Özlerinde eş-dostnı şay arttırğan.

Toy-cıyında çıñlaşmaq pek kerektir,
Çıñnıñ qaynaq çoqrağı tek yürektir. [11]

Toy merasimini umumen alğanda bir qaç qısımğa bölmek mümkün: toydan evel, toy ve toydan soñ vaqtı. Er bir qısmı bir qaç zamanğa bölüne.

Toydan evel vaqtı söz kesimge ve nişanğa bölüne. Söz kesim – eki qoranta arasında añlaşmadır. Söz kesim vaqtında nişannı ve toynı nasıl keçirmesi ve ondan soñ eki qoranta bağlanalar ve toyğa azırlıq köreler.

Nişan – eki qoranta arasında bahşışlarnen avuştıruv. Kelin tarafı kiyev ve onıñ tuvğanları içün boğça azırlay, ve aksine.

Esas vaqıt – bu toy. Bir qaç künden ibaret edi. Birinci künde er tarafında da, qız tarafındada quran qatım ötkerile edi.

Ekinci künü nikâh qılına edi. Kelin evine molla ve vekiller kele ediler. Nikâh duası bitken soñ qudalar içün sofra donatıla edi. Aqşam, ya da gece, yaş qızlar cıyıla edi. Eñ meraqlı adetlerimizden birisi – qına qoyuv gecesi ötkerile edi.

Üçünci künü kelin kiyevni evine ketmek kerek edi. O, ana-babasınen sağlıqlaşıp tuvğan evini qaldıra edi. Kiyevniñ tıraş merasimi keçirile edi. Üçünci künü kiyev tarafında nikâh aqşamı ötkerile edi. Bunıñ ile toy merasimi yekünlene.

Endegi künniñ sabasından toydan soñ vaqtı başlana. Sabadan kelinni yoqlamaq içün onıñ soyları kele. Kelin er kes içün qave pişire. Qartlarnıñ qollarını öpe. Bir-eki aftadan soñ kelin tarafında çağırtuv ötkerile. Kiyevniñ eñ yaqın tuvğanları ve elbette kelin bulunalar. Soñ ise, kiyev tarafında çağırtuv ötkerile.

Bunıñ ile toy, ve onen bağlı merasimler bite. Yañı qurulğan aileniñ yaşayışı başlana. Bu mevzu kerçekten de pek meraqlı ve onı yahşı ögrenmek içün daa çoq çalışmaq kerek.

Toy merasiminiñ qısımlarını keniş taqiq etem.

Tanışuv

Qırımtatar halqınıñ çoq meraqlı ve zevqlı urf-adetleri bar. Olardan biri cıyındır. Cıyınlar qış vaqtı, köylülerniñ azbarında, çayırlarda ve bağ-bağçalarda, qızğın işleri bitken soñ, keçirile turğan. Yaşlar ve qızlar bir-de-bir dostlarınıñ evinde qonuşmaq ve eglenmek içün nevbetnen toplaşa ediler.

Cıyınğa kelgen yaşlar, qızlar setlerge yerleşip oturalar. Toplaşqanlar qonuşıp, halq yırlarını yırlaylar. Yaşlar şaqalaşa, lâtifeler aytıp külüşeler.

Cıyında çeşit zevqlı oyunlar oynap eglemek de adet olğan. Yaşlarnıñ sevimli oyunlarından: “Yüzük”, “Quşaq” oyunları pek şeñ keçe edi.

İstidatlı yaşlar ve qızlar özleri uydurğan çıñ, mane, şaqalarnı köydeşlerine taqdim ete ediler. Aynı böyle cıyınlarda, bayramlarda yaşlar tanışa ediler.

Derviza bayramından soñ, toylar vaqtı başlana edi. Bütün halq ağır işlerden soñ raatlana edi.

Evel zamanda qudalar oğlanğa köre qız, qızğa köre oğlan tapmağa tırışqanlar. Bu qolay degil. Olar oğlannıñ em de qıznıñ soy-soplarını soraştırıp bile: olarnıñ arasında hasta soyları, içken soyları olğan ya da olmağanı belgilene. Oğlannıñ "qapısı", yani yaşamağa yeri, "qazanı" – birden ayrı aşamağa imkânı barmı, olacaqmı ya da yoqmı bularnıñ episini ögreneler. Qıznıñ da nasıl yaşamağa istegini: ayrımı ya da oğlannıñ ailesinen berabermi, bunı da bileler. Olarnıñ tabiatlarını ögreneler. Soñ qızğa söz taşlana. Söz, adet boyunca, yañı yıl gecesi dekabr 21-de taşlanğan. Bu adetni er kes bile edi. Oğlan qızğa söz taşlaycığını ayta. Qız söz taşlaycağını bile de anasına bugün haber olacaq, dey. Oğlan gecesi pencerege kömürçik ketirip taşlay. Qız kömürni ala da anasına köstere. Qıznen ana ne yapacaqlarını – razılıq berecek, ya da bermeyceklerini laf eteler. Amma daa babağa bir şey aytmaylar. Lâkin baba razılıq bermegence, söz berilmey. Bu mesele boyunca bir fikirge kelgence, bu aqta tek 3–4 adam bile.

Oğlan bu şeyni daa ana-babasına bile aytmay. O, söz taşladı, söz (razılıq) alsa, soñ anasına ayta, anası babasına ayta. Demek, qudalar tapa, soñ söz taşlana, söz taşlanğan soñ anası, qızı bu şeyni baqalar da, soñ eki aftamı, bir aymı, tüşüneler, babasına aytalar. Oğlannıñ şeceresi, tamırları qaydan, olarda hastalıq, sersemlik barmı-yoqmı, bularnıñ episini sorap bileler. Tabiatı nasıl, qızmatabanmı, yoqmı. Çünki qız da qızmataban, oğlan da qızmataban olsa, olar biri-birilerine kelişmeyler. Soñ bu ailede er vaqıt qavğa ola bile. Qız tarafı bu şeylerni bilgen soñ, oğlan razılıq almağa kele. Qız razı olğanını söznen aytmay, özü nağışlağan yavlıçıqnı oğlanğa bağışlay. Demek, oğlan söz ala. Soñ kelip anasına ayta. Anası ise babasına ayta.

Bu şeylerni soy-soplar añlağan soñ, yani qudalar taptı, söz taşlandı, söz alındı, yahşı etip bilindi – quda yollanıla. Quda olıp baracaq adamnıñ soy olması şart degil. Namlı, laf etmege yahşı bilgen, adetlerni ürmet etken adam yollanıla. Çünki oña qıznıñ evine barğan soñ, babasınen laf etmek kerek.

Qudalarnıñ vazifesi ise eki yaşnı biri-birinen qattı etip bağlamaq ve olarnıñ birligi neticesinde aqiqiy, bahtlı, terbiyeli qoranta peyda etmektir.

Onıñ içün biri-birine kelişken yaşlarnı tapalar. Meselâ, aileni bir adam alıp barmaq kerek ola, ya apay, ya da aqay. Eger aqay atik olsa, apay da öyle atik olsa, soñ böyle ailede ne olacaq?

Evel zamanda yaşlar evlengende olarnıñ soy-soplardan qaç tiz ayırılğanına da emiyet bergenler. Evlenmek içün yalı tarafta yedi, çöl tarafta beş tiz ayırılıq kerek edi. Atta bir köydeki adamlar biri-birinen evlenmegenler, qomşu köyden evlengenler. Çünki tamırlar qarışmamaq kerek edi. Eger tamırlar qarışsa, hasta balalar dünyağa kelir. Evelde buña da emiyet bergenler.

Toylar olğanda yigitler gizliden qızlar toplanğan odalarnıñ pencereleri ve qapılarından baqıp, olarnıñ arasından özlerine olacaq kelinni saylay ediler.

Bir-de-bir yigit toyda olğan qızlardan birisini begense, qız ağaları ya da musafirlerge hızmet köstergen qızlarnıñ birisine muracaat eterek, begengen qızını oyunğa çıqarmalarını rica ete edi. Adeti üzre, qız ağaları qıznı çeresinen qapığa taraf oynamağa becere, onı oynatmalarını rica etken yigit ise onıñ oyununı gizliden qapıdan seyir ete edi.

Şu aqşam qız bir qaç kere oyunğa çıqarılğanından toyda bulunğan musafirler onı yigitlerniñ birisi begengenini añlay ediler.

Yigit begengen qızğa yavlıq bağışlay, qız onı begense yavlıqnı nağışlap qaytara edi. Begenmese de, aksine ete edi.

Yigit evine qaytıp, eñ yaqın tuvğanına, ana-babasına degil, çünki o zamanlarda böyle şeyler aqqında ana-babağa aytmaq ayıp sayıla edi, toyda bir qıznı begengenini, bu qız kimlerden olğanını ve oña evlenmek istegenini ayta edi.

Söz kesim

Şu yaqın tuvğan yigitniñ istegini ana-babasına bildire, olar 2–3 künden soñ qıznıñ evine quda yollay ediler. Qudalıqqa yaqın tuvğanlarından üç er kişi kete, olarnıñ qollarına 25 dane altın kapiknen yipek fırlanta berile. Qıznıñ ana-babası razı olğanları alda kapiklernen fırlanta olarğa qaldırıla ve bunıñnen söz kesilgen sayıla edi.

Qudalar qız yaşağan evniñ qapılarından kirgende evniñ saibinen köterinki seslernen selâmlaşa ediler. Al-hatır soray, biraz laf ete, soñra ise avale etilgen işke keçe ediler. Qudalarnıñ eñ büyügi qıznıñ babasına yahut babası olmağanı (ölgeni) alda yaqın tuvğanlarınıñ eñ büyügine: "Boş laflarnen vaqtımıznı keçirip oturmayıq, biz eviñizge Allanıñ emrinen böyle bir adamnıñ avalesinen qızıñıznı onıñ oğluna qudalıq etmek niyetinen keldik, yoq demezsiñiz, belleymiz", – dey edi. Adeti üzre, qıznıñ babası qudalarğa şöyle cevap bere turğan: "Ebet, Alla-Taalâ başına bunı yazğan olsa, qısmet olsa, olur". Bundan soñ o, qadınınen mesleatlaşa. Qadın, adeti üzre, aqaynıñ sualine: "Sizge munasip olsa, maña da munasip", – dep cevap bere turğan. Soñ qızınıñ eñ yaqın cariyeleriniñ birisini qızına yollap, onıñ razılığını soray ediler. Qız ana-babasınıñ sualine: "Ana-babam nasıl munasip körse, öyle olur", – degen cevabını qaytara.

"Alla bir, söz bir" – bu ibarenen söz kesimde eki tarafnıñ razılığı bildire edi. Söz kesile edi. (1 res)

Burma kibi yollardan
Burulıp keldik yar, yar.
Sırma mıyıq babaydan
Quda keldik yar, yar. [13]

Ağır nişan

Adetle, ağır nişan söz kesimden 3–7 künden soñ, bazarertesi ya da cumaaqşamı kününde yapıla edi. Bu künde kelin evinde, kiyev evinde de bayramlıq aşlar pişirile edi ve evge musafirlerni çağıra ediler. Bu künni kelin soylarda keçire edi. Kiyev tarafından bir qaç adam nişanğa, qız evine kele ediler. Quda olaraq barğan qadınlar, mıtlaqa dülber qadifeden tikilgen anterlerde olmaq kerek ediler. Aqaylarnıñ omuzından yeşil ya da qızıl yavlıqlar baylı şarttır. Nişanlığa bahşışlar alıp baralar (meselâ: eki anter, şal ve nağış) ve babasına: qave ve şeker, anasına: anterlik. Bahşışlarnı aselet nağışlanğan şalda ketireler. Bu şalnıñ adı – boğça. Kelinniñ ana-babası baqır tabaqta – sinide – kiyevge bahşış alıp çıqaralar. Bütün bahşışlarnı baqıp çıqqan soñ vekiller, kiyev-çamaşırını boğçağa sarıp, evge qayta ediler.

Ağır nişandan soñ yaşlarğa körüşmek mümkün edi. Birinci kere oğlan qıznen körüşmek içün başta kiçkene oğlançıqtan soray edi, qaysı pencereniñ yanına kelmek kerek. Kiyev kerekli pencereniñ yanına kele edi. Bu ibare qırımtatar tilinde şayna "pencerege barmağa" qaldı. Kelin bezenip, onı bekley, amma bahşışnı – seylemlikni – alğance, o, süküt tuta edi. Seylemlik, meselâ dülber bir şal olmaq mümkün edi. Yaşlar birinci kere körüşkende, kelin kiyevniñ suallerine ya cevap bermey otura, ya da eşitilir-eşitilmez sesnen cevap bere.

Yañı tanışacaq yaşlar
Başta biraz utanalar. [1]

Yaşlarnı iç kimse körmemek kerek edi. Ne ana, ne baba, ne de başqaları. Böyle bir qaç körüşüvden soñ, nişanlılar serbest laqırdı ete ediler. Ve yavaş-yavaş biri-birine alışa ediler. Misal olaraq, halq yırdan parça:

Yigirmi beş altın, bir nişan,
Yolda qalsın, ey güzel.

Kelsin, baqsın ağañız,
Begense alsın, ey güzel. [13]

Ay yarıq gecesinde

Ay yarıq gecesinde,
Vardım penceresine.
Uzun çubuq uzattım,
Men yaremi uyattım.

Qaraquş mingen terekke.
Qanatın cayğan erekke.
Sen çağırdıñ – men keldim,
On eki türlü yemekke.

Ay yarıqta vararmam,
Tilge destan olamam.
Ay bulutqa kirgen soñ,
Bağlasalar, turalmam.

Ay yarıqta çağırma,
Ay gecesi sağırma.
Qarañğı kecede kelsem,
Örke berip, bağırma.

Ay bulut gecesinde,
Vardım penceresine.
Uçun çubuq uzvttım,
Men yaremniñ fesine.
(2 res)

II. Toy merasimi

Birinci kün

Birinci künniñ toy merasimi kelin ve kiyev tarafta bir vaqıtta başlansa da ayrı-ayrı keçirile. Kelinniñ ve kiyevniñ evinde bir qaç oda azırlana: birincisi – qartlar, ekincisi – qartiyler, üçüncisi – evli yaş qadınlar, dertüncisi – yaşlar içün ve niayet, kelin ve kiyev içün mahsus odalar. Ayrı bir odada ise kelinniñ bütün ciyezi taqdim etile edi, yani kelin nağışlağan marama, yavlıqlar ve digeri.

Toy qartlarnıñ duasınen başlana. Bundan soñ çalğıcılar "Taqsim" ve "Peşraf" avalarını – toynıñ muzıka qısmını açıcı ve toqtavsız icra etilici eki nağmeni çalalar. Olar özüne mahsus bir üvertüra hızmetini köreler. Ekinci nağme bitken soñ qartlar qave içe ve çalğıcılarğa özleri sevgen eski türkülerini, tüşünceli-qayğılı avalarını sımarlaylar.

Er bir yañı kelgen musafirni çalğıcılar "Hoş keldi avası"nen qarşılap alalar.

Yaşlar qızlarnıñ penceresi yanında turıp yırlaylar. Yır yarışı başlana. Bu adet türkiy halqlarda, hususan, qırımtatarları arasında keniş tarqağan çıñlar ve maneler. Toynıñ birinci künü böyle muzıka ve yır yarışınen bite.

Aqşam üstü kiyev evinde toy çıraqnı yaraştıra ediler. O, eki balaban haçlaşqan çıraqtan ibaret ola edi. Çıraq yaraştıruvı çeşit yır ve nağmeler ile ozğarıla edi. Meselâ, "Çıraq telev avası". Bu adet bitkeninen qızlar çıraqnen azbarğa çıqıp oynamağa başlay ediler. Oğlanlar fırsattan faydalanıp begengen qızğa yavlıq bağışlay ediler. Qız oğlannı begense, bir qaç vaqıtan soñ nağışlanğan yavlıqnı qaytara edi. Bu adet tek yalıboylularğa ait. Onıñ tarihı da pek meraqlı.

Çalğıcılar bütün sımarışlarnı yerine ketirip, toynıñ soñunace evde bulunalar.

Ekinci kün

Ekinci künü (kelinniñ evine qudalar ve molla keleler).

Kelinni satın aluv ve nikâh merasimi eda oluna. Qudalar mollanen beraber kelinniñ odasına kireler, anda nikâh qıyılmaq kerek. Amma kelinniñ arqadaşları kelgenlerni kirsetmeyler. Qudalar qızlarğa paqlava tolu sandıq, bundan ğayrı aqça bereler. Tek bundan soñ qızlar mollağa nikâh qıymağa ruhset bereler.

Molla kiyevniñ tışqı körünişini ve baylığını tarif eterek, ğayet tantanalı sesnen ondan qocağa çıqmağa razılıq soray. Mollanıñ suallerine kelin başta belgisiz cevaplar bere ve tek üçünci keresinde kesen-kes cevaplana. Kelin ağlamağa başlay, soñra onıñ arqadaşları qoşulalar. Pek siyrek allarda kelin mollağa sükünetnen cevap bere, böyle al, eger kelinniñ ana-babası qarışmasa, toynıñ bozuluvına sebep ola bile. Ekseriy allarda ana-babanıñ tazıyıqı qıznıñ isteginden üstün ola. Öyle de ola edi ki, qıznı onıñ razılıqsız ile aqayğa bere ediler. Meselâ:

Qız bala degen marum qul
Öksüzden beter…
Baba yurtun terk etip
Ağlar da keter…[9]

Öyle sayıla edi ki, kelin kiyevden ne sorasa, onı kiyev mıtlaqa yerine ketirmege mucbur. Kelin eki tilim ötmek ve küzgü alıp, bir köşege kire edi. Ötmekni ellerinde tutqan edi, küzgüge baqıp öz isteklerini ayta edi. Soñ bir kesekni aşay edi, ekincisini ise aqayına bere edi.

Künniñ qalğan qısmında çeşit qayğılı yırlarnı yırlavnen keçe. Eslice musafirler qayğını dağıtmaq içün oynamağa teklif eteler. Teklif qabul oluna ve biri biri artından oyun avaları çalına. Azbarda qızlar horan tepeler, yaşlar ise qızlarğa baqıp elçırpa turğan ve yerlerinde oynap-oynap alalar.

Qına gecesi

Toydan bir kün evel, ya aqşam, ya da gece kelinniñ evinde qadınlardan soyları, qomşuları, dostları toplanıp, episi dülber kiyimler kiyinip-quşanıp, ilvanlarını taqıp, sanki büyük bayramğa azırlıq kete. Aslında bu qına köyüv gecesi – yaş qızınıñ babasınıñ evinde keçirilgen soñki gecesidir. Ertesi künü onı baba ocağından alıp, yañı ömürge alıp ketecekler. Bu pek eyecanlı noqta ve er bir yaş kelin bu deñişmelerge büyük işanç ile baqa. Yaş qızlar ve qadınlar tatlı yemekler ve içimlikler azırlap, sofralar donatalar. Yırlağan ve raatlanğan qızlar endi eñ esas meselege keçeler.

Kelsin, kelsin qızlar qına qoyucı,
Bu gece qızımız musafir, yarın yolcı. [13]

Qına – bu acayip bir ösümliktir. Onıñ tabiiy hususiyetlerini atta zemaneviy tibbiyette de qabul ettiler. İnsannıñ terisine, tırnaqlarına ve saçlarına qına qoyulsa, olar sağlam ve dülber olıp, qadınnıñ da daima güzel olğanına hızmet eterler. Kelinniñ qollarına ve saçlarına qına qoyma adeti – qadimiy zamanlardan kelip çıqa. Adet üzre, qınanıñ tedaviylev hususiyetleri aynı zamanda köz-nazardan ve şeytannıñ şerriden de qorçalamağa yardım etken.

Kelin odanıñ ortasına otura, ayaqlarını ve qollarını tılsımlı bir suvnen yuva. Suvnıñ tılsımlığı da, bu suvğa nane qoşuvı ile bağlıdır. Nane otu – tendiristlik ve insan teniniñ temizligini bağışlağan bir ösümliktir. Ya da naneden ğayrı, böyle suvğa gül yapraqlarını da qoşalar. Nane suvu ile yuvunmaq kelinge bir qaç yaş qız yardım ete. Qalğanları ise onıñ etrafını çeçekler ile süslendireler. Mına endi mücizeli bir noqta. Qına qız-kelinniñ ayaqlarına, qollarına ve saçlarına qoyula. Bütün bular yırlar ile yapılmaqta. Qırımnıñ bazı yerlerinde, misal olaraq yalı boyunda, kelinniñ etrafını çıraqlar ile dolanıp çıqqanlar. Kelinniñ özü ise onıñ ömründe olıp keçken deñişmelerni tolu sürette is etken.

Qınanı qollarnıñ yani avuçımıznıñ ortasına qoyulması da bir taraftan bu yerde energiyanıñ küçlü noqtası bulunğanından, diger taraftan ise – avuçımıznıñ ortası – aile timsallerinden biridir. Demek, qollarğa qınanıñ yaqılması – em müsbet energiyanı quvetlendirmek ve köz-nazardan saqlamaq içün, em de qoranta qaviy ve temelli olması içündir.

Adet üzre, soñra qına qoyulğan yerge altın kapik qoyğanar. Bu da, belki de, kelecek aile allı-taqatlı, bereketli olacağı maqsadı ile yapılğan areketlerdir.

Bundan soñra, yaş qız ya yeşil, ya da qırmızı tüsteki anterni kiyye. Qayd etmek kerek ki, bizim milliy adetlerimizge köre, kelin tüsü – qırmızı tüstir. Onı atta bir çoq milliy türkülerimiz tasdıqlay. (“Mishor qızı”).

Qınalavdan keçken qız endi bile – yarın onı yañı ömür, ayatınıñ yañı basamağı bekley. [6] (3, 4 res.)

Qınalı parmaq, cez tırnaq
Qınalı parmaq, cez tırnaq, altın oymaq, ah, ah,
Seniñ tatlı tiliñe olurmı toymaq, ah, ah.

Pencereme kün tiymey meyvalıqtan, ah, ah,
Em sarardım, em soldım sevdalıqtan, ah, ah.

Qınalı parmaq, cez tırnaq, altın oymaq, ah, ah.
Almaq degil muradıñ, aylandırmaq, ah, ah.

Uzun boylu, dal fidan, ince belli, ah, ah,
Bütün aleyem içinde sensiñ belli, ah, ah.

Yımırtadan beyazsıñ, bordan aqsıñ, ah, ah,
Qoyun cepke qoyğanday tomalaqsıñ,ah, ah.

Dost qadrini dost bilir, altını – saraf, ah, ah,
Asla canım toymaycaq, közüñe qarap, ah,ah.

Altın çeçek teraze tarasından, ah, ah,
Aylanayım közüñniñ qarasından, ah, ah.

Üçünci kün

Kelin arqadaşları arasında odanıñ töründeki köşesinde otura, üstünde yeşil qaftan, yüzü örtüli, o, kiyev yaqqa tantanalı ketüvni bekley. O, qayğılı, fısıldap laf ete, köküs keçire. Arqadaşları onı tınçlandıralar. Bu vaqıtta azbarda toplanğan adamlar arasında çeşit qalabalıq ükümran. Böylece, yaqınlamaqta olğan ketüvge faallik ve şeñliknen azırlanalar.

Azırlıq işleri ep kenişley, bir qaç dilijans, mögedekli araba toplana. Azbarnıñ ortasından, yani çalğıcılar bulunğan yerden qalabalıqnı ve ses şamatanı bastırıp, kimerde davul ve zurna sesleri eşitile. Niayet, er şey azır oldı. Kelinni alıp ketecek faeton ev yanına kelip toqtay. Kelin oturğan odağa babası kirip, qızına kümüş quşaq kiyye. Ondan coñ anası kire o, qızına öz elâlığını bere. Meselâ:

Annem gelsin sol yanıma,
Babam gelsin oñ yanıma.
Anneçigim al yavlığı,
Bağla sen baña.
Emizdirgen sütleriñi
Elâl et et baña, aman,
Emizdirgen sütleriñi
Elâl et baña… [12]

Halqımız sürgünlikke oğratılğan soñ quşaq yerine şal baylap başladılar. Bu adetni, qıznıñ beli qaviy olğanı içün eteler. Ağası ya da yaqın tuvğanı kelinni elleri üstünde köterip alıp çıqa ve faetonğa oturta. Kelinniñ yanına onıñ yaqın tuvğanları oturalar, arabacınıñ yanında ise Quran tutqan bala otura. Arabacınıñ artında elinde şamçıraq tutqan ekinci bala otura.

Toy safınıñ başında – eki atlı üç renkli – yeşil, qaverenkli, kök ya da mavı renkli büyük köşegeni tuta. Olarnıñ artından kelinniñ faetonı. Bundan soñ kelinniñ tuvğanları ve tanışları bulunğan diger arabalar birer-birer kelip sırağa qoşulalar. Adet üzre, ekinci arabada bir qaç esli qadınnen beraber kelinniñ yaqın tuvğanı buluna, kelinniñ çeşit örnekli ve nağışlı şeyleri ve ciyezleri bu arabağa yüklene.

Atlılarnen sarılı arabalar sırası yavaş-yavaş yürip başlay. Kiyevniñ evi betke atlılar atlarını çaptırıp keteler, kiyevniñ evinden de bir top atlı çıqa, olar arabalar yanına kele ve yolnıñ kenişçe yerinde olarnı toqtatacaq olalar. Qalabalıq çıqa, şamata qopa, niayet, kelinniñ tuvğanı yol kesincelerge bir sıra nağışlı şeyler berip qurtula. Nağışlı şeylerni erkekler bellerine, ya da omuzlarından keçirip yanbaşlarına bağlaylar.

Ebet, eñ yahşı mukâfatlarnı (misal içün, doquz nağışlı şeyden, bu cümleden, saçaqlı büyük yipek şaldan ibaret şeylerni) kiyevniñ eñ yaqın tuvğanları alalar.

Çöldeki, ya da şeer çetindeki toqtalışlarda qoşular, çeşit yarışlar, oyunlar ötkerile, muzıka yañğıray.

Kiyev taraftan kelgen yaşlarnıñ üykeni ilerige ketüv aqqında emir bere. Bu vaqıtta “Yar, yar” türküsi yañğıray. Saf baştaki tertipte kete, yañı kelgenler onıñ artına qoşulalar.

Kiyevniñ köyüne yetken soñ saf camige doğrula. Cami yanında olarnı bir gruppa qart qarşılap ala. Olarnıñ biri ögge çıqıp, kelinge muracaat ete, oña qalımnı eksiltmek kerekligini ayta, bundan soñ qartlar arasında bulunğan mollağa kelinniñ qararını bildire. Şu yerde, cami yanında qısqa dua oqula, er kes bir qaç daqqa süküt saqlay.

Bundan soñ kiyevniñ evine keteler; olarnı qapı yanında bulunğan çalğı taqımı "Hoş keldi ava"sını çalıp qarşılay. Kelinniñ faetonı qapı yanına kelip toqtay. Kiyev ağası kelgenlerden Qurannı, donatılğan şamçıraqnı ve köşegeni satıp ala, qadınlarnıñ biri bu şeylerniñ episini içeri alıp kire; köşegeniñ ağaçlarını sındırıp damğa atalar. Bu vaqıtta içeriden kilimler alıp çıqalar, qudalar bu kilimlerni perdelerge çevire ve kelin faetonnıñ yolunı qapığace eki yaqtan qapatalar.

Kelin tüşürgende qudalar kiyevniñ azbarına kirgenlerinen, olarnı tüfek atmaqnen qarşılap alğan ediler. Ne qadar coşqun, yaraşıqlı manzara edi!

Kelin kelgen vaqıttan başlap, bütün bu merasimler devamında çalğıcılar "Ağlama kelin" avasını çalalar.

Bundan soñ elinde tavuq tutqan qartiy kelinniñ faetonına kire ve tavuqnı kelinniñ çeşit yerlerini toqundıraraq: "Op qorqulıq, op qorqulıq, qaydan keldiñ, anda ket", dey. Bu areketnen olacaq nikâhtan evel kelinniñ yüreginden qorqunı quvıp çıqarmğa isteyler (bundan soñ tavuqnı kiyev odasınıñ ayatında legen astına saqlap qoyalar). Faetondan çıqqan soñ qartiy elline büyük tabaq ala ve onıñ üstündeki tatlı yemeklerni, ufaq paralarnı balalarğa saça. Bundan soñ kelinniñ ağası, ya da diger tuvğanı onı ev içine köterip alıp kire.

Yevgeniy Markov öz ikâyesinde kelinge barğan yolnıñ qapatılğanı ve kiyevden bahşışlar alınğanı aqqında yaza.[8]

Kelin yaqtan kelgen qudalar kelinni kiyevniñ evine kirsetken soñ, çalğıcılarğa avalar sımarlay ve oynaylar. Çalğıcılar kiyev adından musafirlerni "Qarşılav yırı"nen selâmlaylar.

Oynağan soñ er kes sofra başına otura, aşay-içe ve çalğıcılar tarafından eda olunayatqan özleriniñ sevimli yırlarını diñleyler.

Kiyevniñ tuvğanları qudalarnı mıtlaqa "kiyev köbetesinen" sıylamaq kerek ediler. Meselâ:

Aydıñ qudalar bizge,
Biz de barırmız sizge.
Biz de köbete aşarmız,
Mabet-mabet yaşarmız…[10]

Daa qudalar içün eki türlü tatlı: qızıl ve sarı tüste azırlamaq kerek ediler. Qudalırnı bu aşlarnen sıylağan soñ tatlınen toyda olğan bütün yaş qızlarnı da, olarnıñ nevbetti tezce kelgen niyetinen sıylaylar.

Bundan soñ kiyev çalğıcılarnen beraber küreş olacaq meydanlıqqa kete. Ögde, üstüne çeşit yavlıqlar, şallar ve nağışlar – küreşte yeñgenler içün berilecek bahşışlar bağlanğan uzun sırıqnı alıp keteler. Kiyev bu yarışta tek seyirci olaraq iştirak ete. Küreş vaqtında çalğıcılar "Küreş ava"sını çalalar. Küreşni balalar başlaylar, soñra oña büyükler qoşulalar.

"…Tezden çalğıcılar, soñra musafirler soqaqqa çıqıp, çeşmege doğruldı, meydanda turğan yigirmi dört atlı yigitni muasarağa aldılar.

Çeşme ögündeki meydanda oyun başladı. Davulcı çoqmarnıdom etip urdı. Yüz yaşındaki ihtiyar adamlardan başlap, bala-çağağa qadar, er kes oynadı. Yaş bir yosma Rustemniñ oynaqlay bergen atına yaqın keldi, yigitke kiçik qadife yastıçıq taqdim etti. Bu – qoşuda ğalip kelgen kişige edi…" [13]

Küreş bitken soñ, ğalip çıqqan küreşçini at üstüne oturtıp, muzıka altında kiyevniñ evine alıp keleler, anda oña bir qade şarap teklif etile, o, bu qadeni tantanalı sürette ve marş muzıkası altında içe. Soñra, o, er kesnen sağlıqlaşıp ve bahşışlarnı alıp evine kete. (5 res)

Bu vaqıtta kelin içün azırlanılğan odada kelinnen beraber kelgen qudağıylar çıylana. Masa üstüne er şey qoyula, stolğa töşelgen örtüniñ çetleri yerge toqunıp, sofra başında oturğanlarnıñ ayaqlarını örtip turmaq kerek.

Bu arada kiyev evge qaytmağa pek aşıqmay. Küreşten soñ, o, soñki bekârlıq qonuşmasını keçirmek içün dostları ve arqadaşlarınen beraber bir-de-bir kimseniñ evine, ya da qavehanege kire. Anda kün evelden büyük sofra donatıla, sofranıñ ortasında tatlı yemeklernen ve paqlavalarnen sarılı meze tura. Er kes sofra başına otura, laqırdı ete, şaqalaşa, amma kiyev kelmegence kimse yemekke toqunmay. Çalğıcılar "Kelsin, kelsin" yırınıñ avasını çala. Adette, böyle muzıkalı davet üç kere tekrarlanğan soñ, yanaşa odanıñ qapısı açıla ve bosağada kiyev peyda ola. Kiyev sofrağa kelip otura, tabaq üstünde ketirilgen bir qade şarapnı içe, soñra çalğıcılarğa özüniñ sevimli avasını sımarlay, er kesniñ diqqatı kiyevge ola.

Bundan soñra kiyevniñ tuvğanları kele ve olarnıñ er biri çalğıcılarğa özüniñ sevimli yırını ya da avasını sımarlay. Ziyafet başlana: şarap tolu çanaq el-elden keçe. Biraz vaqıttan soñ sofrağa bütünley pişirilgen ve donatılğan qozu ketirile. (6 res)

Tıraş merasimi

Ziyafetniñ soñunda berber peyda ola.

İş şunda ki, tıraş avasınıñ müim manalar ile birlikte şaqa da qullanıla. Kiyevniñ kelin üzerinde peyda olması – çoqtan beklenilgen daqqasıdır. Ve, elbet de, kiyev bala – tıraş olğan alda, dülber perçem ile olmaq kerek. Toy künü üylege yaqın kiyevniñ yaqınları, dostları, soy-sopları toplanıp, eki bölümge bölüngen. Berber ise – öz işini başlay. Yani tıraş ete ve saçlarını alıp, taray. Amma bir hususiyet, tıraş – tek mahsus çalınğan yani "Tıraş avası" ile yapılmaqta. Diger nağme ile kiyevni tıraş etmeyler. Misal olaraq, Üsküt köyünde tıraş merasimini muzıkanen degil de, oqulğan dualar ile keçirgenler. Endi ise eñ meraqlısı başlana. Kiyevniñ etrafında oturğan şaqacı dostlarından biri çalğıcığa para berip, tıraş avasını degil de, diger bir nağme sımarlay. Lâkin endi berber tıraş etmey ve tıraş avasını bekley. Kiyev ise sabunlı ve yarı tıraş alda oturıp bekley. Niayet, diger dostu, kiyevni acıp, çalğıcığa kene de para berip, mahsus tıraş avasını sımarlay. Endi bu nağme ile berber öz işini devam ete. Ekinci bölümden daa bir dostu kene de başqa ava sımarlay ve berber kene de işini toqtata. Kiyev kene yarı yolda qılıp, sabır ile bekley. Bu şaqalı areketler ya berberniñ bezgenine qadar, ya da dostlarınıñ cepleri boşatılğanına qadar bazıda 4–5 saat devam etip, niayet, kiyevniñ tıraş etilgen ve perçemi de dülberleştirilgen alda olğanı ile yekünlengen. "Kiyev avası" yañğırağanda kiyev baştan-ayaq yañı urba kiyye. Endi kiyev azır ve cesürlik ile evine yol ala. [6]

Kiyev ketken yol fişenklernen aydınlatıla, yırlar yırlana, oyunlar oynala ve tüfekler atıla. Hor kelinnen kiyevge bağışlağan, olacaq bahtı qoranta ayatını terennüm etken mahsus yırnı yırlay. Bu vaqıtta kelinniñ odasını yaraştıralar. Kelinniñ özü çoq yıllar devamında morsliman usulınen tikip azırlağan nağışlarnen donatalar.

Kelsin, kelsin
Kelsin, kelsin,
Çorabatır kelsin.
Kelecek olsa, haber bersin.

Bağlama:
Ana-mına, ana-mına keleyatır,
Ayağında qızıl qatır,
Tüy şorbağa ötmek batır.

Kelsin, kelsin
Kiyev bala kelsin.
Kelmeycek olsa, haber bersin.

Bağlama

Kelsin, kelsin,
Toy sabası kelsin.
Kelmeycek olsa, haber bersiñ.

Bağlama.

Kiyev kelinniñ odasına yaqınlağanda içerideki qadınlar kelinni terk eteler, o, oda içinde, köşege artında bir özü qala. Kiyev kelin odasınıñ bosağasından atlağanda kiyev ağası bosağağa bir parça yipek atlas taşlay, kiyevni ozğarıp kelgen yigitler ise bu basmanı ala, yırta ve olarnıñ er biri bahtlı aileviy ayat remzi olaraq, onıñ birer parçasını ala. Soñra sıq duvaq kiygen kelinni namazlıq yanına alıp keteler, kelinnen kiyev birlikte namaz qılalar. Namazdan soñ kiyev duvaqnı kötere, kelin ise onıñ qolunı öpe.

Zevq meraqlılarnen
Toldı kene azbarlar!
"Ne eken?" deseñ, bugün
Kiyevnıñ tıraşı bar.

Sabırsız bazı seda
"Tıraş!" dep bağırsa da,
O, özüni pek sıqlay,
Başlamağa aşıqmay. [1] (7,8 res)

III. Yalta rayonındaki Dereköy, Ay Vasıl ve Autka köylerinde nikâh ve toy merasimleri

Söz kesim ve nişan

Yuqarıda añılğan köylerde toylar olğanda yigitler gizliden qızlar toplanğan odalarnıñ pencereleri ve qapılarından baqıp, olarnıñ arasından özlerine olacaq kelinni saylay ediler.

Bir-de-bir yigit toyda olğan qızlarnıñ birisini begense, qız ağaları ya da musafirlerge hızmet köstergen qızlarnıñ birisine muracaat eterek, begengen qızını oyunğa çıqarmalarını rica ete edi. Adeti üzre, qız ağaları qıznı çeresinen qapığa taraf oynamağa becere, onı oynatmalarını rica etken yigit ise onıñ oyununı gizliden qapıdan seyir ete edi.

Şu aqşam qız bir qaç kere oyunğa çıqarılğanından toyda bulunğan musafirler onı yigitlerniñ birisi begengenini añlay ediler.

Yigit evine qaytıp, eñ yaqın tuvğanına, ana-babasına degil, çünki o zamanlarda böyle şeyler aqqında ana-babağa aytmaq ayıp sayıla edi, toyda bir qıznı begengenini, bu qız kimlerden olğanını ve oña evlenmek istegenini ayta edi.

Şu yaqın tuvğan yigitniñ istegini ana-babasına bildire, olar 2-3 künden soñ qıznıñ evine quda yollay ediler. Qudalıqqa yaqın tuvğanlarından üç er kişi kete, olarnıñ qollarına 25 dane altın kapiknen yipek fırlanta berile. Qıznıñ ana-babası razı olğanları alda kapiklernen fırlanta olarğa qaldırıla ve bunıñnen söz kesilgen sayıla edi.

Qudalar qız yaşağan evniñ qapılarından kirgende evniñ saibinen köterinki seslernen selâmlaşa ediler. Al-hatır soray, biraz laf ete, soñra ise avale etilgen işke keçe ediler. Qudalarnıñ eñ büyügi qıznıñ babasına yahut babası olmağanı (ölgeni) alda yaqın tuvğanlarınıñ eñ büyügine: “Boş laflarnen vaqtımıznı keçirip oturmayıq, biz eviñizge Allanıñ emrinen böyle bir adamnıñ avalesinen qızıñıznı onıñ oğluna qudalıq etmek niyetinen keldik, yoq demezsiñiz, belleymiz”, – dey edi. Adeti üzre, qıznıñ babası qudalarğa şöyle cevap bere turğan: “Ebet, Alla-Taalâ başına bunı yazğan olsa, qısmet olsa, olur”. Bundan soñ o, qadınınen mesleatlaşa.

Qadın, adeti üzre, aqaynıñ sualine: “Sizge munasip olsa, maña da munasip”, – dep cevap bere turğan. Soñ qızınıñ eñ yaqın cariyeleriniñ birisini qızına yollap, onıñ razılığını soray ediler. Qız ana-babasınıñ sualine: “Ana-babam nasıl munasip körse, öyle olur”, – degen cevabını qaytara. Qadınınen mesleatlaşıp, qızından da cevap alğan soñ, baba qudalarnen bazarlıqqa keçe. Taraflar fuqarece olsa, kelin tarafı eñ azdan elli dane altın kapikten (nusfiye), başlap elli duqatqace (büyük altın kapikler) bardıra edi. Bazıda bazarlıq saatlarnen devam ete ve, niayet, neticede kelinniñ fiyatı 50 dane altından 40 dane altınğace eksile edi. Altınlardan ğayrı kelinge: er birisi ellişer kümüşten eki anter, yipişli quşaq, bir qadife kürk, ferece-marama (kelin bu maramanen toy vaqtında örtüle ve toydan soñ da azbarğa çıqqanda onıñnen qapana edi) ve, niayet, 200–300 rublenen 300–500 qarış topraq berile edi.

Bir sözge kelgen taraflar: “Söz bir, Alla bir”, – dep biri-birine söz bererek, biri-birini zayırlayaraq, qol sıqışa ediler. Kelgen baş quda olarğa emanet etilgen altınlarnen fırlantanı qaldıra, kelin tarafından ise bir dane yipek fırlanta berile edi.

Söz kesimden eki afta keçken soñ ağır nişan berile edi. Şu künge qadar kelin nişanğa qoyulması şart olğan doquzlamalarnı azırlay edi. Doquzlama doquz şeyden ibaret olmalı edi: 1.Uçqur (aqay şalvarı içün burma yip quşağı); 2. tiz-bez (ayaq sürtmege); 3. yemeni (poşu); 4. edek; 5 ve 6 – tütün içün eki kese; 7. astına ufaq altın kapikler (nusfiye) tikilgen ve çetleri kümüş qaytan (tesma) ya da yün yipinen işlengen bir ufaçıq kise; 8. köşeleri kümüş yipnen nağışlanğan poşu ve 9. çorap bağı. Amma sayılıp keçilgen şeylerden ğayrı bir çift yipek don kölmek (olarğa daa çerge kölmek de dey ediler), çorap ve saat qapı da qoşula bile edi.

Eger olacaq kelin zengin qorantanıñ balası olsa, doquzlama kiyevniñ ana-babasına da azırlana edi.

Kiyev ve onıñ soy-soplarına, dep azırlanğan bu şeyler diger bahşışlarnen beraber köşeleri kümüşnen nağışlanğan boğça bağına sarıla ve üstüne “Quran hatimi” yazılı kâğıtçıq tikile edi.

Bunıñnen kelin kiyevniñ bütün yaqın soy-soplarınıñ ruhlarına adap, Quran oqup çıqqanını bildirile edi.

Qundaq balasına barğance, bütün soy-soplarğa azırlanğan bahşışlar kölmekler, fereceler, yüzbezler, kiseler ve ilâhrelerden ibaret ola ediler. Kiyevge yollanmazdan evel bahşışlar minderler ve yastıqlar üstüne yaydırıla, er birine üstünde berilecek adamnıñadı yazılı olğan kâğıtçıq pekitile edi. Bundan soñ bahşışlarnen beraber kiyevge yollamaq içün qatmerli pirniç köbetesi pişirile edi. Bahşışlar yaydırılğan soñ kelinniñ soy-sopu çağırıla ve olarğa kösterile edi. Aqşam ise kelinniñ evine başları üstünde balaban-balaban siniler (sinilerde kiyevden kelinge yollanğan bahşışlar ola edi) tutqan eki yigit yetekçiliginde quda olıp, 20–25 er kişi kele edi. Yigitler bahşışlarnen tolu sinilerni kelinniñ yaqın soy-soplarnıñ birisine tutturıp, yerine bahşış berilgen birer kölmek alğan soñ qaytıp kete ediler. Qalğan qudalarğa ise sofra qoyıp, olarnı sıylay ediler. Aşalğan soñ er eki taraftan azırlanğan bahşışlar açılıp baqıla, teñeştirile, eksikleri belgilene edi. Bahşışlarnı er kes körgen soñ kelinniñ eki tuvğanı olarnı kiyevge alıp kete, yerine para ve raqı ala ediler.

Ağır nişan berilgen soñ ertesi künü kiyev nişanlısına mektüp yazıp, musafirlikke kelmesi içün razılığını soray edi. Razılığını alğan soñ, aqşam nişanlısınıñ eñ yaqın tuvğanınen beraber oña musafirlikke kele edi. Birinci kere nişanlısınen körüşken qız onıñ bergen suallerine ya cevap bermey otura, ya da eşitilir-eşitilmez sesnen cevap bere. Amma nişanlısınıñ bir qaç böyle ziyaretinden soñ, niayet, onıñnen laf etip başlay edi. Böylece, olar biri-birine alışa ediler.

Ağır nişan berilgen soñ qız ciyezini azırlamağa, daa doğrusı, tekmillemege başlay edi, çünki halqımızda qorantada qız doğğanınen oña ciyez azırlamaq adet edi. “Qız beşikte – ciyez sandıqta” degen atalar sözümiz de şundan kelip çıqqan. O zamanlarda tükânlardan satın alınğan mallarnıñ qıymeti yoq edi, şunıñ içün er şey evde azırlana edi.

Zengin kelinniñ ciyezi 200–250-den ibaret evde toqulğan basmadan tikilgen tüp kölmekten (aralarında yipek soyları da ola bile edi), 200–250 toqulğan ference, 3–4 balaban yipek şal, 6–7 puf töşek ve yorğan, 50–60 dane yipek fırlanta, 400–500 dane yüzbez, bundan ğayrı sayı-esabı olmağan toquma sofra örtüleri ve yağbezler, kiseler, poşular ve saire.

Ev eşyalarından ciyezge minderler, divar yastıqları, 2–3 odağa töşelecek kilimler (minderlerniñ sayısına köre) ve çoq sayıda baqır savutlar kire edi.

Fuqare kelinniñ ciyezi: 70–100 dane don kölmek, 200–300 yüzbez, 70–80 ferece, 20–30 fırlanta, 3–4 töşeknen yorğan, bundan ğayrı, sofra örtüleri, yağbezler ve saire.

Ağır nişandan biraz vaqıt keçken soñ kiyev nişanlısınıñ ana-babası ve bütün soy-soplarını evine musafirlikke davet ete edi. Musafirlikke kelgen aqşamı qıznıñ anası olacaq kiyevine, zengin olsa – altın saat, fuqarece olsa – kümüş sigar qutusı bağışlay edi. Bu çağıruvdan ekinci aftası qıznıñ ana-babası olacaq kiyevleriniñ ana-babasınen yaqın soy-soplarını evlerine musafirlikke çağıra ediler.

Şu aqşam olacaq qaynananıñ ve onıñnen beraber musafirlikke kelgen qadın-tuvğanlarnıñ başlarına topraqbastı maramaları taşlana edi. Bu maramalar “topraqbastı” dep adlandırğanlarınıñ sebebi – olacaq qaynana olacaq kelinniñ toprağına birinci kere ayaq basqanındadır. Olacaq qaynana ise olacaq kelinine palı anter bağışlay. (9 res.)

Toyğa azırlıq ve toy

Olacaq kelinnen kiyevniñ ana-babaları biri-biriniñ evlerine musafirlikke barıp kelgen soñ toyğa azırlıq başlana, başta toy künü kesile edi. Toyğa bir qaç kün qalğanda, 5–10 adam, ziyade de ola bile edi, kiyev tarafından ağırlıqnı ketire edi (söz kesim vaqtında añlaşılğan şeyler). Qız taraftan olarğa bahşış olaraq birer kölmek, birer yüzbez ve birer kise berile. Ağırlıq alınğan soñ qıznıñ başı şalnen örtüle ve bundan soñ o, üç kün devamında anasına, babası ve ağasına, umumen soy-sopuna ise üç afta devamında körünmey edi. Ağırlıq alınğan soñ, ekinci künü ağırlıqnen beraber kiyev tarafından yollanılğan bütün tatlı şeyler ve saqıznı soy-sopqa ve qıznıñ cariyelerine tarqata ediler. Üçünci künü kelinlerge anter biçken terzici qadın ve qıznıñ cariyeleri

(8–10 qız) çağırıla, olar bütün kerek şeylerni tike ve kelin-kiyevniñ evine ketkence daima qıznıñ yanında buluna ediler. Bütün kerek şeyler tikilip bitken soñ, qızlar yastıq yüzüni tiküvge kirişe ediler. Yastıq yüzü palı basmadan tikile, içine bir çift aqay don kölmegi ve yüzbez qola edi. Kelin ketecekte, qızağası bu yastıçıqnı kiyevniñ dostlarınıñ birisine 3 rubleden başlap 20 rublegece sata, onı satın alğan kiyevniñ dostu yolda daa birisine, o da üçüncisine sata ve böylece kiyevniñ evine ketkence yastıçıqnıñ fiyatı 40–50 rublegece köterile edi. İşte, soñ onı bu fiyatnen kiyevge sata ediler. Yastıqnı satın alğan kiyev ise kelin endi yaqın olğanını añlay edi.

Bütün işler yapılıp bitken soñ toyğa kirişe ediler. Cumaertesi ve bazar künleri hamır basıla, ötmek, köbeteler, çörekler ve ilâhre pişirile edi. Bazarertesi künü ise bir qolunda baş yavlığınen baylı qamçı, diger qolunda ise ufaq şalnen baylı çıraq tutıp, sağdıç (kiyevniñ büyük aptesi) kele edi (qamçınen çıraq ödünç alına ediler). Kelin kiyevniñ evine ketecek künü qamçınen çıraqnıñ üstündeki yavlıqnen şal çezilip alına, yerine dülber fereceler bağlana edi. Sağdıç olarnı kene kiyevniñ evine alıp qayta ve olar 40 küngece anda buluna, bundan soñ saibine qaytarıla ediler.

Sağdıç peşinden kiyevniñ qadın tuvğanları, qudalıq yapqan qadınlar özlerinen beraber başqa musafirlerni ve çalğıcılarnı ketirip kele ediler. Olarğa ziyafet berilgen soñ mahsus saanlar içinde qına azırlana edi. Qına azırlanğan saanğa 1 dane altın ve 20 dane kümüş kapik taşlay ediler.

Bu paralarnı kiyev kelinge qına qoyulğanını hayırlap yollay edi. Qına azırlanğan vaqıtta kelin yanında bulunğan qızlar qollarına yanğan çıraqlar tutıp, yırlay ediler.

Olar yırlağan arada, ökür-ökür ağlağan kelinniñ başını yastıqqa qoyıp, kiyevniñ tuvğanlarından üykeni saan içinden qınanen altını ve 20 kümüş kapikni çıqarıp, kelinniñ başına qoya, onı qına qoyulmasınen hayırlap, baht tilegen soñ çetke çekile edi. Bundan soñ kelinniñ saçlarını boyalamağa başlay ediler, qalğan qınanen ise mında bulunğan qızlarnıñ parmaqlarını boyalap: “Sizge de tezce nevbet tiysin”, – dep ayta ediler. Kelinniñ saçlarını boyalap bitirgen qadın oyunğa tüşip, bunıññen toy başlanğanını añlata edi.

Aqşam toyğa davet etilgen musafirler kele, qızlar yırlay, oynay ediler.

Qız ağalarından ekisi mahsus ayırılğan odalarda kelinniñ ciyezini körmege istegen musafirlerge köstere ediler.

Qız tarafta toy cumaaqşamınace devam ete edi. Cumaaqşamı künü ise kiyev kelinniñ ciyezini alıp kelmek içün sabadan araba yollay edi. Şu arabada yanında yaltıravuq kâğıtlar ve çiçeklernen yaraştırılğan eki qoynen, ötmek, tuzu, pirniçi, soğanı, qaşığı ve pıçağınen aşçı da kele edi. Kelin azbarına kelgen aşçı er kesni toynen hayırlap, bir filcan qave içken soñ, qoylarnı soyıp, pirniç şorbası pişire edi. Söz kelimi, bu şorbağa “yıqıl ket” şorbası, dey ediler, çünki onı nikâh qıyılıp, kelin yolğa çıqacaqta bere ediler; şorba aşalğanınen, er kes alel-acele sofra başından turıp, arabağa birinci olıp oturmağa aşıqa, biri-birine, kilimlerge sürüne, yıqıla ediler. Bu qalabalıq şorba aşalğan soñ başlağanına adı da öyle qoyuldı.

Üyle maalinde, saat 12-lerde kiyev taraftan qudalar, eki şaat ve bir vekil ile kele edi.

Yaşlar olarnıñ kelecegini bilgen soñ qapılarnı kilitlep, kelgenlerden para ve diger bahşışlar talap ete, istegenlerini alğan soñ musafirlerni azbarğa kirsete ediler.

7–8 türlü yemekten ibaret ziyafetten soñ kelinni nikâhqa azırlasınlar, dep qız ağalarına haber yollay ediler.

Haberni alğan soñ qızlar abdest içün suv ketire, kelinni kiyindirip, başını şalnen örte ve küzgüge baqmağa mecbur ete ediler.

Bundan soñ kelinni azırlağanlarını bildirip, yeri-yerine oturalar, odağa kiyevniñ şaatlarınen vekili kire ediler. Şaatlarnıñ büyügi: “Allanıñ emrinen, Peyğamberimizniñ sözlerinen, bu adamnıñ qadını olmağa razısıñmı?” – degen sözlernen kelinge muracaat ete edi. O, bu sualni üç kere tekrarlağan soñ qız tek üçünci keresi razılığını bildire edi. Bundan soñ şaat kiyevniñ vekiline aynı şöyle sualnen muracaat ete edi. Ondan da razılıq cevabını alğan soñ, bu yerde oturğan qızlarğa: “Eşittiñizmi?”, – dep muracaat ete. Qızlar : “Eşittik”, – dep cevap bere ediler. “Şaat oluñız”, – dep nikâhnı qıymaq ve yazılarnı kitapqa kirsetmek içün başqa odağa çıqa ediler. Bu arada qıznıñ çeresi ferecenen örtüle edi. Nikâh qıyılğan soñ onı kimse: ne anası, ne cariyeleri körmemek kerek ediler. Nikâh qıyılğan soñ kimdir kiyevden evel kelinni körse, onıñ şırnıqlığı kete eken, degen ırım bar edi.

Bundan soñ kelin oturğan odanıñ qapısı yanına sağdıç kele. Qız ağaları onı odanıñ içine yibermey, bahşışlar talap ete ediler. Adeti üzre, sağdıç olarğapara berip, soñ: “İzin berseñiz, odağa kirip, kelinni azırlaycam”, – dey edi. Qızlar oña yol bere ve sağdıç kelinniñ yanına barıp, başta ferece maramasına sara, başına duvaq kiydire edi. Bu başlıqqa oşağan ucu süyrü olğan qlpaq kibi bir şey, arttan asılıp, tabanlarğa yete, ögü ise bütün çereni örte. Duvaqnı yedi qız qolnen parça basmasından tike edi. Sağdıç kelinniñ başına duvaqnı kiydirerek, çeresinen şarqqa taraf çevirip, dua oquta. Soñ qız ağalarından sağdıç çırağı alıp: “Alla bahtıñıznı bersin”, – degen sözlernen kelin odasından çıqayatqanda şu yerde oturğan qadın qudalarğa: “Azır oluñız”, – dep muracaat ete. Qudalar yerlerinden turıp, yolğa çıqmağa azırlanğan arada kelin, ağlay-ağlay, cariyelerinen sağlıqlaşa.

Kelinnen beraber yanındaki qızlar da ağlay ediler.

Soñ odağa kelinniñ anası kire. Qız anasınen sağlıqlaşıp, ondan razılıq soray.

Anası, ağlay-ağlay, qızınen elâllaşıp, çıqqan soñ odanıñ içine babası kire, qızınıñ beline kümüşten yipişli quşaq bağlay.

Babası oña: “Ağlama, qızım, ağlama. Alla saña yardımcı olsun, qoluna qum tutsañ – altınğa çevirilsin. Seniñ canıñnı ağırtqan vaqıtlarım olğandır, bağışla, qızım. Alla sizge baht, sevgi ve tınçlıq bersin. Amin”, – dey.

Qıznıñ babası nasiatını bitireyatqanda odada bulunğan er kim qollarını köterip, dua oquy edi.

Qıznıñ babası çıqqan soñ, odağa qollarında duvazarnı (parça basmasından perde) dört ucundan tutqan kiyevniñ eñ yaqın soylarından dört yigit kirip, kelinnen dört qudanı perdenen qapatıp, kelinni qolğa köterip, arabağa oturta ediler. Kelinniñ peşinden qız ağaları yastıq yüzüni satılışqa çıqara ediler. Kelin oturğan arabanıñ ögünde eki atlı kete, qollarına beyaz bağlar bağlı ola edi. Olar qollarında köşükler (ince ve uzun ağaç) tuta ediler. Duvazar şu köşüklerge pekitile edi. Böylece olar kelin ketken arabanı qapata ediler.

Yol boyu kiyevniñ soy-sopları ve arqadaşları kelin arabasını toqtatıp, bahşışlar talap ete ediler, eger olarğa poşu ya da oña oşağan başqa bir ufaq-tüfek şeyler berilse, olar da şu berilgen şeylerni begenmeseler, keri qaytarmay, parça-kesek yırtıp, ayaqlarınen taptap, başqa, qıymetlice bahşışlar talap ete ediler. Böyle toqtalışlar vaqtında kötek de, atta meydanğa pıçaqlar bile çıqa turğan, kiyevniñ evine qavğa-şamatasız kelingen allar pek siyrek ola edi.

Niayet, bir çoq zorluqtan soñ, kelinni kiyevniñ evine ketire ediler. Ögde ketken yigitler arabağa yaqınlaşıp, kelinni perdenen beraber kelgen dört qudanı evge kirsete ediler. Qapı ögünde kelinni kiyevniñ anası qarşılap, üstünden boğday, para ve qanfet sepe edi. Odağa kirgen soñ kelinni duvazarnen örtülgen köşege oturta ediler. Olarnıñ artından odanıñ içine kiyevniñ anası kire edi. O, odağa kirgeninen, baş quda kelinniñ başındaki örtüni biraz köterip, ağızını açqan soñ, qaynana parmağınen ağzı içine balnen yağ tıqa edi. Qave içilgen soñ, odadan çıqıp kete, qudalar ise pencerelerge perdeler asıp başlay ediler. Perdeler asılğan soñ kelinniñ başından başta duvaqnı, soñ ferece maramasını ala ediler. Başında tek ferecesi qala, çeresi ise fırlantanen qapalı ola edi. Birazdan soñ olarğa yemekler ketirip, sıylay ediler.

Kün qonğan soñ odanı kelinniñ ciyezlerinen yaraştırmaña başlay ediler. Tavanğa yip çektirmek içün kiyevniñ tuvğanlarınıñ birisini odağa çağıra, işini yapqan soñ oña kölmek bağışlay ediler. Çektirilgen yipler üstüne ciyez cayıla edi.

Oda yaraştırılğan soñ kiyevniñ yaqın soylarından birisi içine kirip, bütün olğan saanlarını sorap alıp kete, birazdan soñ ise çeşit-türlü yemeklernen toldurılğan bu saanları (sayısı 10–15 dane ve bundan ziyade ola bile edi) nevbetnen 10–15 ve bundan da ziyade, saanlarnıñ sayısına köre, qadın ketire edi. Olarnıñ er birisine, bahşış olaraq, bir ferece berile edi. Yemekler aşalğan soñ kelinni başqa odağa kirsete ediler. Bu yerde o, abdest alıp, namaz qıla ve Yasin oquy, bundan soñ ise Qurannı birinci saifesinden başlap oquy edi. Qurannıñ eki-üç saifesini oquğan soñ onı kiyindirmege başlay ediler.

Üstüne kiyev bağışlağan eñ paalı anterni (ekseriy allarda bu qadifeden tikilgen ve kümüş qaytanen nağışlanğan anter ola edi) kiydirip, beline yipişli quşaq bağlay, başına ise altın fes kiydire, üstünden dülber şerbenti örte, boynuna ise onda olğan bütün altınları taqa, çeresini pulı

şerbentinen örte ediler. Kiyindirgen soñ kene ferece maramasına sarıp, başına duvaq kiydire ve kene de köşege, perde artına oturta ediler. İşte, o, kiyev kelgence şu yerde otura edi. [5]

Ey, arqadaşlar, ey, yaşlar,
Qardaşlar ve qandaşlar,
Epimizge
Oğurlı olsun toyumız!
Coyulmasın soyumız!
Küçümizni bileyik,
Haqtan yardım tileyik!
Tañrığa inanayıq,
İmanğa tayanayıq! [1], (10 res.)

IV. Zemaneviy toylar aqqında oylar

Milletimiz asırlar boyu taptalğan doğru yoldan tayıp başladı, desem, mubalâğa olur, dep qorqam. Aslında ise şay. Bunı epimiz körip turamız. Epimiz yanamız, kederlenemiz, acınamız. Lâkin bir şey yapıp olamaymız. Tövbe, tövbe, sanarsıñ, Allanıñ qahrine oğrağanmız! [3]

Nikâh qıyılmazdan bir ay ya da eki afta evelsi caminiñ imamı yaşlarnen yahut kelin-kiyevniñ ana-babasınen nikâhnıñ şartları, aqqında subet keçirip, kelinniñ başı ve omuzları qapalı, kiyevniñ başında qalpağı ya da taqiyesi olmaq kerekligini qayd ete. Lâkin, böyle subetler keçirilgenine baqmadan nikâh merasimine kelgen yaşlar ve atta esli, orta yaşlı adamlar bile bu qaidelerge riayet etmeyler. Albu ki, Quran-ı Kerimniñ "Araf" süresinde Yüce Rabbimiz böyle buyura: "Ey, Adem oğulları! Er zaman camige barğanıñızda eñ dülber urbalarıñıznı kiyiñiz!"

Kameralarnıñ çıqıltısı altında maşinadan nezaketnen bahtlı kelin-kiyevlerimiz çıqalar. Olarnı ğarp modellerini añdırğan, aman-aman köküslerinece açıq, yeñsiz, eki tarafında ta köbeginden başlağan yırıqlı anter kiygen qızlarımız ozğaralar. Aslı iç saqınmadan-utanmadan bu çullu, çubar sürü doğru camige kire – sanki muqaddes evge degil de, diskotekağa kelgenler…

Ebet, ömürde bir kere olğan böyle bahtlı künde gençlerni tenbilep, keyflerini bozmağa tiliñ barmay, amma yarı çıplaq qızlarğa muqaytlıqnen çareleri olğanlarına köre örtünmekni tevsiye etesiñ. Azaçıq olsa da, Alladan qorqqan qızlar yigitlerniñ bıcaqlarını omuzlarına taşlap kireler. Ya başları açıq da! Qayda bu qızlarnıñ maramaları ya da iç olmadım qıyıqları. "Ey, Ademniñ oğulları. Avretleriñizni örtmek içün sizge urba berdik" (Quran, 7:26). Oğul-qızlarını camige ozğarğan ana-babalarnıñ közleri qayda eken, aceba?[4]

Eñ acınıqlısı şunda ki, Vatanğa qaytıp din ve urf-adetlerimizni ğayrıdan tikleyatqanımızda yaşlar bu şeylerden uzaqlaşalar. Evlerimizde qıyılğan nikâh merasimi künü ise er kes sade ve aynı zamanda şeriat talaplarına köre kiyinmege, qadınlar mollanıñ közüne körünmemege tırışa ediler. Şimdi ise vaziyet bam-başqa. Utanmaq, arlanmaq yerine milletimizge iç kelişmegen "mot" urbalarnı köz-köz etmek. Bu yerde eñ müim rolni ana oynay.

İlle ana qızına nasıl kiyinmek kerek, angi yerde özüni nasıl alıp barmaq kerekligini ögretmek, dinimiz qaideleri çerçevisinde terbiye bermek kerek. Çünki anasına baqıp qızını al, deyler halqımızda. Yazıq ki, bazı analar qızlarından da yaşça körünmek peşinden dinimizni de, adetlerimizni de unuta.

"Qadın saylağanda dört şeyge, yani qıznıñ baylığı, qaysı qabilege mensüpligi, dülberligi ve dindarlığına emiyet bermelisiñ. Amma şeriatqa boysunğan soyunı saylamalısıñ" (Buhariy).

Şimdi nikâh merasimleri birinci daqqasından soñkisinece plönqağa çekile ve demek kelecekte onı şu çiftniñ evlâtları baqacaqlar. Ya soñ olarğa nasıl terbiye bermeli? Çünki şeriatımız, dinimiz boyunca bir-de-bir nasiat berilgende, ya sen özüñ ne içün bu şeylerge boysunmadıñ, dep qarşı sual bermeycekmi?

Alla-Taalâ künde beş kere namaz qılğan, Alla rizası içün iş yapqan, Alla içün yaşağan insanlarnı seve. Muqaddes Kitabımızda Rabbimiz: "Bir-biriñizge Alladan qorqmalı ve dindar olmaqnı yardım etiñiz, amma güna işlemege ya da duşmanlıq yapmaqta bir-biriñizge yardım bermeñiz" (Maide, 5:2) dep buyura.

Yürekten ümüt etem ki, yaşlarımız aqıllarını toplap, Vatanımızğa ne içün qaytqanımıznı unutmazlar, nasıl muqaddes bir din – İslâmğa mensüp olğanımıznı, yekâne Allanıñ qulları olğanımıznı añlap, şeriat boyunca yaşamağa areket eteler.

Toy bu, yalıñız eki gençniñ evlenmesinen, yañı qoranta qurmasınen sıñırlanımay. Onıñ maneviy, ahlâqiy tarafları pek çoqtır. Toy merasiminiñ özü toy sabısınıñ sayğı, ürmetini qat-qat arttıra. Toy sabısı toy yapıp cemaatnı başıma toplayım, dep burun kötermey, maqtanmay, ğururlanmay, o kendisini ğayet sade, alçaqgöñülli insan kibi alıp bara. Atta sarhoşlar, nizamsız kimseler bile onı diñlemege, oña itaat etmege mecbur olalar. Bütün bu eyilik bizlerge ta eski zamanlardan, qart dedelerimizden qalğan eñ degerli bir asabalıqtır. Halqımız bu adetni nesilden-nesilge keçirerek, bugüngece alıp keldi. Biz şimdiki nesil, onı bozmay, aşşalamay, kelecek nesilge qaldırmağa borclumız. Bunı iç de unutmayıq!

Toylarımıznen bağlı ve endi unutılğan bir adetimiz daa olsa, o da kiyevni tıraş etmektir. Çoq güzel adet edi. Bolşevikler keçken asırnıñ 30-ncı yılları camilerimizni klublarğa çevirgen soñ, anda nikâh qıymaqnı, Quran ketirmekni kesen-kes yasaq etkenleri kibi, kiyev tıraşı adetinde de milliy, diniy çizgiler tapıp, onı da yoq ettiler. Bu adet, güya burjua-milletçileriniñ ğayesine uya emiş. Kiyevni tıraş etkende çalınğan ava da tekmil unutıldı. Şimdi o maqamnı bilgenler qaldımı, qalmadımı, bilmeyim. Esli-başlı çalğıcılarımız onı unutmasalar kerek. Olar yaş çalğıcılarğa bu avanı ögretmek, kiyevni tıraş etmek şart olmasa bile, avasını mıtlaqa çalmaq kerekler. O ğayıp olıp ketmesin, unutılmasın.[7]

Halqımıznıñ tertipligini, temizligini, sağlamlığını köstergen qına köyüv gecesi merasimi de şimdiki vaqıtta pek siyrek rastkele.

Toylarımızda tüfek atmaq adeti bar edi. O da unutıldı. Kelin tüşürgende qudalar kiyevniñ azbarına kirgenlerinen, olarnı tüfek atmaqnen qarşılap alğan ediler. Ne qadar coşqun ve yaraşıqlımanzara edi. Men bu adetimizni misal etip ketirmeknen, toylarda tüfek atılsınen, degen meseleni közde tutmayım. Çünki şimdi toylarımıznıñ belli bir qısmı şeerlerdeki qave ve restoranlarda keçe. Tabiiy ki, anda tüfek atmaqnıñ imkânı olmaz. Amma köylerde, qasabalarda öz azbarlarında yapılğan toylarda bu adetimizni kütmek mümkün. Ancaq toylarımızğa milliy Ruh berip, olarnı yaraştırır.

Böylece, toylarımızğa bir burulış yapmasaq, olarnı yabancı küçlerniñ zararlı tesirinden qurtarmasaq, unutılğan adetlerimizni yavaş-yavaş qullanıp yaşatmasaq, bunı bizden ğayrı kimse qayğırmacaq.

Qullanılğan edebiyat

1. Veliulayeva A., Kökiyeva A., Salâdinov Q. U. “Qırımtatar edebiyatı 10 sınıf”, İsmail Ziyadin “Toy”, Qırımdevoquvpedneşir, 2003.
2. İlyas Bahşış “Qırımtatar halq yırları”, “Ay yarıq gecesinde”, Simferopol, 2004.
3. Şakir Selim “Toy “haltura” degil”, “Yañı dünya” No 45, noyabr 11, 2006 s.
4. Acı Meliha hanım “Toy olsun! Bayram olsun!”, “Yañı dünya” No 43, oktâbr 22, 2005 s.
5. Urhuş Ğafarov (Dereköy sakini) “Yalta rayonındaki Dereköy, Ay-Vasil ve Autka köylerinde nikâh ve toy merasimleri”, “Yañı dünya” No 50; 51 dekabr, 2006 s.
6. Tamila Abduveliyeva “Qırım seyaatları” programmasınıñ stsenariyi.
7. İbraim Paşi “Toylarnı diskotekağa çevirmeyik”, “Yañı dünya” No 2, yanvar 13, 2007 s.
8. D. Osmanova “Baba-dedelerimiz toylarnı küzde keçire turğanlar”, “Qırım” No 30, 20 aprel, 2005 s.
9. İsmail Asan-oğlu Kerim, “Qırımtatar edebiyatı”, Aqmescit, Qırımdevoquvpedneşir, 1995 s.
10. Ф.М.Алиев «Антология крымской народной музыки», Акъмесджит, 2001 s.
11. Veliulayeva A.V. “Tuvğan edebiyat”, Qırımoqupedneşir, Aqmescit, 2001 s.
12. Şamil Alâdin, “Saylama eserler”, Simferopol, Sputnik, 2004 s.
13. C.Bekirov, “Qırımtatar halq ağız yaratıcılığı”, Taşkent, “Ukituvçi”
14. Ya. Şerfedinov “Yañra qaytarma”, Taşkent, Ğafur Ğulam adına edebiyat ve sanat neşriyatı, 1990 s.
15. М.А. Хайруддинов, С.М. Усеинов «Этикет крымских татар», Симферополь, Сонат, 2001.
16. С.М. Усеинов «Къырымтатарджа-русча лугъат», Симферополь, Оджакъ, 2005.
17. С.М. Усеинов «Русско-крымскотатарский, крымскотатарско-русский словарь», Симферополь, Тезис, 2007.